HEKİMBAŞI ABDÜLAZİZ EFENDİ'NİN GÜFTE MECMUASINDAKİ ŞARKILAR

Dr. Emine Anar Berksan

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1360
KÜLTÜR SERİSİ: 789

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 16267

ISBN: 978-605-155-972-8

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
Istiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Göktürk Ömer Çakır

Tashih: Emrah Gökçe

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: ANA BASIN YAYIN GIDA İNŞ. SAN. VE. TİC. A.Ş.
Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad. 2622 Sok. Güven İş Merkezi
Nu: 6/13, Bağcılar / İstanbul
Tel:0212 446 05 99

İstanbul- 2020

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Emine (Anar) Berksan, orta ve lise eğitimini Erenköy Kız Lisesinde tamamladıktan sonra, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinden mezun oldu.

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Tarihi Bilim Dalında, *Emetullah Gülnuş Valide Sultan ve Vakfiyeleri*; Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Tarihi Bilim Dalında, *Osmanlı Devleti'nde Ecza ve Etibba Gedikleri* konulu tezleriyle iki ayrı yüksek lisans yaptı.

İstanbul Üniversitesi İktisat Tarihi Bilim Dalında, *XVIII. yüzyılda Matbah-ı Âmire (Saray Mutfağı'nın Gelir ve Giderleri)* konulu teziyle doktorasını tamamladı.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümünde "Arap ve Fars Dili Edebiyatı" ana bilim dallarına devam etti ve çift ana dal yaparak mezun oldu.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalının, Türk Din Musikisi Ana Bilim Dalında, XVIII. yüzyıla ait bir yazma eser olan *Hekimbaşı Abdülaziz Efendi'nin Güfte Mecmuası'ndaki Şarkıları* konulu teziyle diğer bir yüksek lisansını tamamladı.

Evli, iki çocuk ve Yasemin, Ömer, Tara ve Maya isimli dört torun sahibidir.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....**11**
ÖNSÖZ.....**13**
GİRİŞ.....**15**

I. BÖLÜM: HEKİMBAŞI ABDÜLAZİZ EFENDİ

A. Hayatı.....25
B- Hekimbaşılığı.....26
Tıbba Dair Eserleri: 26
C- Musiki Hayatı 27
Güfte Mecmuası:.....27
Diğer Eserleri:.....28
a-Dîvân: 28
b- Astrolojiye Dair Eserleri: 29

II. BÖLÜM: GÜFTE MECMUASI'NIN TANITIMI VE TRANSKRİPSİYONU

A- *Mecmua*'nın Tanıtımı.....33
Mecmua'daki Şarkıların Trt Repertuvarındaki Yeri.....36
B- *Mecmua*'nın Transkripsiyonunda Takip Edilen Metot.....38
C. *Mecmua*'nın Transkripsiyonu 41

SONUÇ 268
BİBLİYOGRAFYA.....271

EKLER

Ekler 1: Hekimbaşı Mecmuası'nın Orijinal Fihristi ve Kütüphane Kaydı.....275
Ekler 2: Güftelerin İk Mısrâlarının, Bestekârların, Makam, Usûl ve Sayfa Numaralarının Listesi.....283
Ekler 3: Bestekârların, Güftelerin İlk Mısrâlarının, Makam, Usûl ve Sayfa Numaralarının Listesi.....298
Ekler 4: Hekimbaşı Mecmuası'nda Şarkısı Bulunan Bestekârlar.....310

ÖNSÖZ

Türk Musiki Tarihi'nin sözlü kaynaklarından olan *Güfte Mecmuaları* eski güftelerin günümüze gelmesinde önemli rol oynamışlardır.

Geleneksel Türk musikisi eğitiminin "meşk usûlü" adı verilen usûlle yapıldığı dönemde, ustadan çırağa birebir çalışmayla öğretilen eserler bir sonraki nesillere de bu şekilde aktarılırdı. Notanın olmadığı veya notaya itibar edilmediği dönemlerde yapılan hafızaya dayalı bu çalışmayla günümüze gelebilen saz ve söz eserlerinin sayısı çok değildir.

Türk musikisinde sözlü eserlerin saz eserlerine oranla fazlalığı, güftelerin tespit edilip derlendiği *Güfte Mecmuaları*'na önem kazandırmıştır. Bu *Mecmua*lar, bestekârlar ve güfte sahipleri hakkında biyografik bilgi ve tarih kayıtlarıyla, bestelerde en çok kullanılan makam ve usûl bilgisi bakımından, musiki tarihi için olduğu kadar edebiyat ve kültür tarihinin de önemli kaynaklarındandır.

İncelememizde, bu önemli kaynaklardan biri olan, Türk musikisinin olgunluk dönemi sayılan XVIII. yüzyıla ait bir *Güfte Mecmuası* ele alındı. Hekimbaşı Abdülaziz Efendi tarafından derlenen dindışı eserleri muhtevi bu *Mecmua*'da elli dokuz makam başlığı altında XV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar muhtelif bestekârların kâr, beste, semâî ve şarkı formlarının güfteleri mevcut olup, dönemin en zengin repertuvarına sahip olan eseri sayılmıştır. Bu konuda çalışma sebebimiz de musiki faaliyetlerinin yoğun olduğu bu döneme ait *Mecmua*'da bulunan bestekârları, güfte sahiplerini ve günümüz repertuvarına gelen güfteleri tespit etmenin yanı sıra, bir hekimbaşı tarafından derlenmiş olması ve bu *Mecmua* üzerinde şimdiye kadar bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır.

Eser, "Giriş" ve iki bölüm halinde hazırlandı. "Giriş" bölümünde XVIII. yüzyıl dönemi, müziği ve gelişimi hakkında bilgi verilip, dönemin belirli musikişinasları tanıtıldı.

"Birinci Bölüm"de Hekimbaşı Abdülaziz Efendi'nin hayatı, hekimbaşılığı, musiki konusunda yaptığı çalışmalar ve diğer eserleri incelendi. "İkinci Bölüm"de ise *Mecmua*'nın tanıtımı yapıldı ve transkripsiyonda izlenen yol belirtilerek, *Mecmua*'da bulunan şarkılar, makamları, bestekârlar ve usûller hakkında bilgi verilip günümüz repertuvarına gelen eserler tablo hâline getirildi. Transkripsiyonu yapılan şarkıların güfteleri fihristteki makam sırasına

göre verildi. (Eyzan) geçen yerlere -iki yer müstesna- olması gereken mısralar yerleştirildi. Ekler bölümünde ise *Mecmua*'daki şarkı bestekârları, besteleri ve bestekârların hayatları yer aldı.

Hekimbaşı Güfte Mecmuası çalışmasında ana kaynak olarak İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan 3866 numaralı müellif nüshasından yararlanılmıştır. Faydalanılan diğer kaynaklar arasında, Abdülaziz Efendi'nin *ve* Sâmi Efendi'nin *Dîvân*'ının yanı sıra konu ile ilgili yayımlanmış eserleri sayabiliriz.

2010 yılında tamamladığım yüksek lisans tezim olan bu *Mecmua* üzerinde bizi çalışmaya teşvik eden Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinî Musiki Ana Bilim Dalının değerli hocası Sayın Prof. Dr. Ahmet Hakkı Turabi'ye ve eserin transkripsiyon aşamasında yardımlarını esirgemeyen sayın araştırmacı yazar Reza Khalily'ye teşekkürlerimi sunarım. Tezin kitap hâline getirilmesine vesile olan Cumhurbaşkanlığı Klasik Türk Müziği Korosu Şefi Sayın Fatih Salgar'a müteşekkirim. Eserin hazırlanmasında her zaman yanımda olan, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen çocuklarım Sinan, Hande, Anıt ve Serra'ya ve kıymetli eşim Faruk Berksan'a sonsuz minnet ve şükran borçluyum. Emeği geçen Ötüken Yayınevi'ne de en içten teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Hekimbaşı Abdülaziz Efendi (1735-1783) *Mecmûatü'l-letaif, Sandukatü'l-maârif* adıyla tanınan *Güfte Mecmuası'*nı, Osmanlı İmparatorluğu'nda sanat ve kültür akımlarının hareketlendiği, bilhassa musiki alanında gelişmelerin olduğu bir dönemde bestelenmiş eserlerin güftelerinden derlemiştir. Hekimbaşının yaşadığı dönem ile öncesi ve sonrasındaki olayları, musiki faaliyetlerini, dönemi ve dönemin önemli musikişinaslarını kısaca gözden geçirelim.

XVII. yüzyılın sonunda, II. Mustafa (1695-1703) döneminde imzalanan Karlofça Antlaşması'yla (1699) Osmanlı Devleti'nde ilk toprak kaybı meydana gelmesine rağmen, hâlâ geniş bir coğrafyada hüküm süren Osmanlı, XVIII. yüzyılda da çeşitli toplulukları kapsayan büyük bir devlettir.[1] Ancak eski düzeni ve kuvveti kalmayan ülkede başlayan siyasi olaylar sonucu II. Mustafa'nın yerine, kardeşi III. Ahmed (1703-1730) Edirne'den İstanbul'a getirilerek tahta geçirildi.[2]

III. Ahmed dönemi, biraz ihmal edilmiş olan başkent İstanbul'un yeniden canlandırıldığı, her türlü sanat ve kültür faaliyetinin yoğunlaştığı barış ve huzur dönemidir.[3] Özellikle 1718'de Sadrazam olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'yla birlikte başlayan ve on iki yıl süren bu döneme sonradan "Lâle Devri" adı verilmiştir.[4] XVIII. yüzyıldaki parlak durumu hazırlayan, bu yüzyılın musikisini, edebiyatını, sanayiini destekleyen, kendisi de bestekâr olan sadrazam

---

1 Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, YKY, İstanbul, 2008, s. 22-23.

2 Edirne, İstanbul'un fethinden bir müddet sonra devlet merkezi olmaktan çıkmışsa da tamamen ihmal edilmeyerek zaman zaman padişahlar tarafından ziyaret edilmiştir. Babası IV. Mehmed gibi Edirne'yi seven Sultan II. Mustafa saltanata geçtiği tarihten itibaren İstanbul'u ihmal edip Edirne'de oturmuştu. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK, Ankara, 1988, s. 10-11.

3 Filiz Çağman, "18. Yüzyılda Kâğıt Oymacılığı", *18. Yüzyılda Osmanlı Kültür Ortamı*, Sempozyum Bildirileri, İstanbul, 1988, s. 65.

4 Devrin isim babasının Yahya Kemal olduğu iddia edilir. Nihad Sâmi Banarlı'ya göre Paris'te Ahmed Refik'le konuşurlarken Yahya Kemal bu yenileşme devrine Lâle Devri diyeceğini söylemiş ve bu döneme ait gazeller yazmıştır. Belki de Ahmed Refik, bu şiirlerden aldığı ilhamla kitabına Lâle Devri ismini vermiştir. Murat Belge'ye göre ise bu terimi ilk kullanan Yahya Kemal'dir. Fuat Andıç-Süphan Andıç, *Batıya Açılan Pencere Lâle Devri*, Eren Yayınları, İstanbul, 2006, s. 10.

İbrahim Paşa'dır.[5] Bundan dolayı İ.H. Uzunçarşılı bu dönemin "İbrahim Paşa Devri" olarak adlandırılmasının yanlış olmayacağını belirtmiştir.[6]

Bu dönemde, özellikle musikide önemli gelişmeler olmuş ve başta padişahlar olmak üzere, devletin ileri gelenleri tarafından musiki desteklenmiş ve himaye edilmiştir. Yüzyılın başında kendisi de musikişinas, hattat ve şair olan III. Ahmed ile başlayan bu himaye, I. Mahmud (1730-1754) ile devam etmiştir. Ancak kendisinden sonra tahta geçen III. Osman (1754-1757) ve III. Mustafa zamanında ihmal edilen musiki, I. Abdülhamid'in (1774-1789) tahta geçmesi ile yeniden canlanmış ve yine musikişinas bir bestekâr olan padişah III. Selim (1789-1807) zamanında zirveye çıkmıştır.

Saray'ın bünyesinde kurulan Enderun teşkilatının Seferli Odası'nda, devrin musiki üstatları tarafından erkeklere musiki eğitimi verilmesinin yanı sıra, Harem bünyesindeki meşkhanede de aynı eğitim sürdürülmüş, hânende ve sazendeler yetiştirilmiştir. Aynı zamanda Saray dışında da musiki konusunda kabiliyetli, çeşitli mesleklere mensup (Âheni, Çömlekçi, Taşçızâde, Sütçüzâde, Hattat, Hakkâk vb.) kişiler de Saray tarafından himaye edilmiştir.

Saray dışında musiki eğitiminin yapıldığı en önemli yerler ise tekkelerdir. Dinî merkez olmanın yanı sıra birer musiki eğitim kurumları vazifesi de gören tekkeler musikinin yayılmasında ve öğretilmesinde önemli rol üstlenmişlerdir. Özellikle Mevlevî tekkeleri birer konservatuvar vazifesi görmüş, burada şeyhlerin teşviki ile dinî ve dindışı musiki öğrenimi ve icrası yapılmıştır. Bu dönemde her iki türün de kendine has beste şekilleri olmakla birlikte, dinî eser bestekârlarının çoğu dindışı eserler de bestelemişler,[7] dîvân, tekke ve âşık farkı gözetmeksizin her tarzda eserler vermişlerdir.[8]

XVIII. yüzyıl bestekârlarının bir kısmı XVII. yüzyılda yetişmiş olup bu yüzyılda eser vermeye devam etmişlerdir. Bu bestekârların başında asıl adı Mustafa, mahlası Itrî olan büyük musikişinas Bûhûrizâde Mustafa Itrî[9] Efendi gelir (ö. 1712). Hânende, bestekâr, şair ve hattat olan Itrî'nin, musiki hocalarının Derviş Ömer, Kasımpaşalı Koca Osman, Küçük İmam ve Hâfız Post olduğu ifade edilmektedir. Mevlevî çevrelerinde yetişen ve Enderun'da musiki hocalığı da yapan Itrî, IV. Mehmed'in (1648-1687) huzurunda yapılan fasıllara hânende olarak katılmıştır.[10]

---

5 İ.H. Uzunçarşılı, "Osmanlılar Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı", *Belleten*, sayı 161, 1977, s. 94.

6 İ.H. Uzunçarşılı, *age*, s. 100.

7 Alâeddin Yavaşça, "Saray Dışında Mûsikî Hayatı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, C. 5, s. 527.

8 Nuri Özcan, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Dînî Mûsikî", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, C. 10, s. 730.

9 *Hekimbaşı Mecmuası*'nda bestecinin üç şarkısı bulunmaktadır. Bunlar, nevâ makamında, güftesi Nefî'ye ait olan devr-i revân usûlünde bestelenmiş şarkısıyla (bkz: vr. 71a) ırâk makamında biri Sofyân (bkz: vr. 327b) usûlünde, diğeri Devr-i Kebîr (bkz: vr. 328a) usûlünde bestelenmiş iki şarkısıdır.

10 Nuri Özcan, "Itrî Efendi, Buhûrîzâde", *DİA*, C. 19, s. 220-221; Yavaşça, *agm*, s. 527.

Devrin çok eser bestelemiş bestekârlarından olan Hasan Ağa (ö. 1724) Enderun'da yetişmiştir. III. Ahmed döneminde serhânende, yani Saray fasıl heyetinin başı ve tanburîydi. Şeyhülislâm Es'ad Efendi onu dinlemiş ve "sesi güzel, tok üslubu ve dili, dinleyenleri hayran bıraktı," demiştir. Arûz ve hece vezniyle yazdığı şiirlerinde Enfî, Hulûs, Hulûsî, Hasan ve Burnaz lakaplarını kullanan bestekâr, kendi şiirlerinin yanı sıra çoğunlukla Nedîm ve Mahtûmî'nin şiirlerini bestelemiştir.[11] Hasan Ağa, Sultan III. Ahmed'in şehzadelerinin sünnet düğününde seksen ila yüz kişilik büyük saz ve ses topluluğunu başarı ile yöneterek musiki tarihine geçmiştir.[12] Levnî'nin *Sûrname* minyatürlerinin bazılarında görülen elinde defle fasıl heyetinin başında olan kişinin Hasan Ağa olduğu iddia edilmektedir.[13]-[14]

Bestekâr ve hânende Ebû Bekir Ağa (ö. 1759), Eyüp semtinde doğduğu için Eyyûbî Bekir Ağa, Enderun'da yetiştiği için Ebû Bekir Çavuş, hacca gittiği için de Seyyid Ebû Bekir gibi isimlerle de anılır. Lâle Devri'nin en büyük bestekârı sayılır. Enderun'da hocalık yapmıştır. Es'ad Efendi onun bir *Edvâr* yazdığını bildirse de bu eser ele geçmemiştir. İçinde kendi güftelerinin de olduğu bir *Güfte Mecmua*'sı derlemiştir.[15]

Bu yüzyılın en dikkate değer musikişinaslarından biri de Tanburî Mustafa Çavuş'tur (ö. 1745). Enderun'da yetişip çavuşluk rütbesine kadar yükselmiştir. Hânende, tanburî ve şair olan Mustafa Çavuş, büyük formdaki eserlerinden çok bilhassa şarkıları ile tanınmış, bu sahada kendinden sonra gelen bestekârların üstadı olmuştur. Şarkılarında işlediği konular açısından adeta eski İstanbul hayatından canlı tablolar sunan Mustafa Çavuş'un zamanımıza altmış dört eseri ulaşmıştır.[16]

Bu asırda yetişmiş olan üstad, şair ve bestekâr Abdülbakī Arif Efendi (ö. 1743) aynı zamanda hat hocasıydı.

Ulema bir aileye mensub olan devlet ve ilim adamı Şeyhülislâm Es'ad Efendi (ö. 1753) aynı zamanda şair ve musikişinastı.[17] Döneminde ilk musikişinaslar tezkiresi olan ve Osmanlı'da bilinen tek biyografi derlemesini yazmıştır. *Atrabü'l-Âsâr fi Tezkireti Urefai'l-Edvâr* adını taşıyan eseri *Tezkire-i Mûsikîşinasân* veya *Tezkire-i Hânendegân* diye de adlandırılmıştır.[18]

---

[11] *Hekimbaşı Mecmuası*'nda bestekârın (birinin güftesi de kendine ait olmak üzere) yüz şarkısının güftesi bulunmaktadır.

[12] Özalp, *age*, s. 438.

[13] Behar, *age*, s. 175.

[14] Özalp, *age*, s. 436-439; Subhi Ezgi, *Nazarî, Amelî Türk Musikisi*, İstanbul, 1935, C. 1, s. 156; Andıç, *age*, s. 70; Cem Behar, *age*, s. 175-176; Özcan, *agm*, s. 732.

[15] Özalp, *age*, s. 464.

[16] Özalp, *age*, s. 566-568; Öztuna, *age*, C. 2, s. 46-47; Mehmet Güntekin, "Mustafa Çavuş (Tanburî)", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, C. 5, s. 560; Andıç, *age*, s. 72.

[17] Es'ad Efendi'nin *Hekimbaşı Mecmuası*'nda hüseynî makamında devr-i revân usûlünde bestelenmiş bir şarkısı bulunmaktadır. Bkz. vr. 223b.

[18] Behar, *age*, s. 9-11.

I. BÖLÜM

HEKİMBAŞI ABDÜLAZİZ EFENDİ

A. Hayatı

Abdülaziz Efendi 1735 tarihinde İstanbul'da doğdu. Babası Sultan I. Mahmud dönemi (1730-1754) vak'anüvisi tarihçi Mehmed Subhi Efendi'ye (ö. 1769) nispetle Subhizâde diye tanınmıştır. İstanbul'da medrese eğitimini tamamladıktan sonra, ailesi tarafından eğitimini sürdürmesi için Viyana'ya gönderilen Abdülaziz Efendi, tahsilini tamamladıktan sonra döndüğünde Kâtibzâde Mehmed Refi'nin yardımıyla Saray'a alınmış, Saray hekimleri (etıbbâ-yı şehriyârî) arasına girmiştir.[1]

1757'de 22 yaşında başladığı müderrislik görevine uzun süre devam etmiş, 16 Şubat 1776'da getirildiği Reisü'l-etıbbâ (Hekimbaşılık) makamından ise kısa bir süre sonra (2 Şubat 1777'de) azledilmiştir.

1782 sonlarında Kudüs payesiyle Üsküdar kadılığına getirilmişse de kaynaklara göre devlet işlerine itirazları ve yersiz konuşmaları yüzünden bu görevinden de azledilmiş, 1783 yılında İstanköy Adası'na sürülmüş ve aynı yıl orada vefat etmiştir. Abdülaziz Efendi'nin küçük ve büyük tezkirecilik, süvari mukabeleciliği, yeniçeri kâtipliği yapmış Abdülhamid Efendi isminde bir oğlu vardır.[2]

Arapça, Farsça, Latince, Fransızca bilen Abdülaziz Efendi tıp alanında yaptığı tercümelerle Batı'da bu konuda yapılanları nakletmiştir. Ayrıca şiir, musiki ve astrolojiyle de ilgilenen Abdülaziz Efendi'nin şiirlerini topladığı bir dîvânı ile besteleri ve XVIII. yüzyılın geniş repertuvarını ihtiva eden bir *Güfte Mecmuası* vardır.[3]

---

[1] Ayşegül Demirhan Erdemir, Nuri Özcan, "Abdülaziz Efendi, Hekimbaşı", *İslâm Ansiklopedisi,* Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, C. 1, s. 190; Mesut Aydıner (haz.), *Subhi Tarihi, Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin,* (Haz. Mesut Aydıner), Kitabevi, İstanbul, 2007.

[2] Sadık Erdem, *Subhî-zâde Azîz ve Dîvân'ı,* Fakülte Kitabevi, Isparta, 2001, s. XI-XXIII.

[3] İÜ TY. nr. 3866.

B- Hekimbaşılığı

Abdülaziz Efendi, müderrisliği, hekimliği yanında edebî ve musiki bilgisiyle de devrinin tanınmış kişileri arasında yer aldığı için önünde kendisinden kıdemli 30-40 kişi olmasına rağmen 4-5 yılda ulaşabileceği makama bir günde kavuşmuş, 16 Şubat 1776'da hekimbaşılık makamına, hekimbaşı Mehmed Arif'in ikinci defa görevden uzaklaştırılması üzerine getirilmiştir. Sultan I. Abdülhamid'in hekimbaşısı olarak 40 yaşındayken getirildiği makamda bir seneye yakın hizmet vermiştir. (16 Şubat 1776 – 2 Şubat 1777).[4] Kaynaklarda mağrur, kibirli, doğru bildiğinden şaşmayan, sivri dilli, sözünü sakınmayan bir kişi olarak tanımlanan Abdülaziz Efendi'nin bu yüzden hekimbaşılık görevinden de azledildiği bildirilmektedir.[5]

Devrinin iyi tahsil görmüş hekimlerinden biri olan Abdülaziz Efendi, bilhassa tıp alanında yaptığı tercümelerle Batı'daki çalışmaları Osmanlı dünyasına tanıtmıştır.

Tıbba Dair Eserleri:

Hollandalı ünlü hekim Herman Boerhave'nin *Aphorismi*[6] *de Congoscendis et Curandis Morbis in Usum Doctrinae Domesticae Digeste* (Hastalıkları Teşhis Edip Evde Tedavi Etme ve İlaç Kullanma) adlı Latince eserini *Kıtā'āt-ı Nakāva fi Tarcamat-i Kalimāt-ı Boerhāve* adıyla tercüme etmiştir. Tercümenin önsözünde, Avrupa'da çok bilinen bu kitabın bir nüshasının 1766 yılında İstanbul'a getirilerek Sultan III. Mustafa'nın huzurunda eserin öneminin anlatılması üzerine, tercüme edilmesi için o sırada Saray hekimleri arasında bulunan Subhizâde Aziz Efendi'nin görevlendirildiği ifade edilmiştir.[7] Aziz Efendi tercümede yazarın talebesi hekim Gerard von Swieten'in şerhinden yararlanmış, ayrıca çalışmasında Avusturya elçiliği tercümanı da yardımcı olmuştur. Ortaya çıkan metnin Türkçe ifadesi de Subhizâde tarafından düzenlenmiştir.

Eser Türk tıp tarihinde Avrupa tıbbına ait ilk tam ve iyi tercüme olması ve tercümede Latince tıp terimlerinin (anevrizma, mania, iskorbüt, rumatizma, gangren v.b.) aynen kullanılması bakımından büyük önem taşır.

Ayrıca Harvey'in küçük kan dolaşımını açık olarak tarif eden ve Türk literatürüne kaydeden ilk eserdir. Harvey bu buluşunu 1628 yılında yayımlamıştır. Bu

---

[4] Erhan Afyoncu, "Osmanlı Hekimbaşıları ve Hassa Hekimleri", *Osmanlılarda Sağlık,* Biofarma, İstanbul, 2006, C. 1, s. 94.

[5] Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul, C. 3, s. 228; Erdem, *age*, s. XXXVIII.

[6] Aphorisma kelimesi, Doğu dillerine bazen "kelimat" bazen "fusul" ve bazen de "kıtaat" olarak çevrilmiştir. A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991, s. 198.

[7] Ali Haydar Bayat, *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar,* AKM Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 117-118.

önemli buluş Osmanlı tıbbına Abdülaziz Efendi tarafından tanıtılmış ve duyurulmuştur.[8] (Ancak küçük kan dolaşımının ilk defa XI. yüzyılda ünlü hekim ve filozof İbn-i Sina tarafından keşfedildiği belirtmelidir). Eserin müellif nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde,[9] diğer bir nüshası da *Füsul Tercümesi Fenni Teşrih ve İlmi Tedavi Emraz-ı Müzmine* adı ile Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde[10] bulunmaktadır.

Abdülaziz Efendi'nin ayrıca *Kitabu't-tıb* (Umumi Tıb) adlı bir tıp kitabıyla[11] nüshaları tespit edilemeyen *al-Varīda* adlı tıbba dair bir eseri vardır.[12]

C- Musiki Hayatı

Hekimliğinin yanı sıra musiki ve şiirle de ilgilenen Abdülaziz Efendi'nin bu konuda kimlerden faydalandığı tespit edilememiştir.

Ancak günümüze gelen *Güfte Mecmuası*'ndaki bestelerinden bu konuya vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi tarafından tertip edilen bir *Güfte Mecmuası* ve günümüze ulaşan besteleri vardır.

Güfte Mecmuası:

Mecmua'nın ilk sayfasında "Edip nazar bu cönge adını dedi Ârif /Mecmûatü'l letâif sandûkatü'l maârif" beyti bulunduğu için eser *Mecmuatü'l Letaif Sandukatü'l maârif* adıyla da anılmaktadır. (Bkz. Mecmua'nın Tanıtımı.)

Sâmî Efendi'nin[13] fihristiyle başlayan *Mecmua* makamlara göre tertip edilmiş güfte antolojisidir. Makamlara göre ayrılan bölümlerde kâr, rubaiyat, semâîyat, şarkıyyât başlıkları altında güfteler verilmiş, eserlerin bazılarının bestekârları ve usûlleri kaydedilmiştir. Eser ayrıca "Usûlât-ı Mehterân-ı Âlem" başlığı altında mehterde kullanılan usûller, fasıl bilgileri ve makamlar hakkında da bilgi içerir. Mehter usûlleri hakkındaki bu ilk yazılı bilgiler Haydar Sanal tarafından incelenmiştir.[14]

Güfte Mecmuası'nın bilinen tek nüshası müellif hattı olup, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir.[15]

---

[8] Esin Kâhya, Ayşegül D. Erdemir, *Tıp ve Sağlık Kurumları,* Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s. 221-222.

[9] Es'ad Efendi, nr. 2462.

[10] Nr. 2484.

[11] S Ktp., Çelebi Abdullah nr. 246.

[12] Bayat, *age*, s. 118.

[13] Sâmî Efendi'nin *Güfte Mecmuası*'nda iki şiiri bulunmaktadır. Bkz. 91a-135b.

[14] Haydar Sanal, *Mehter Musikisi, Bestekâr Mehterler, Mehter Havaları,* M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1964, s. 45-62.

[15] TY. nr. 3866.

II. BÖLÜM

GÜFTE MECMUASI'NIN TANITIMI VE TRANSKRİPSİYONU

A- *MECMUA*'NIN TANITIMI

İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar Bölümü'nde bulunan Hekimbaşı Abdülaziz Efendi'nin *Güfte Mecmuası*'nın[1] dili Osmanlı Türkçesi, yazı türü tâliktir. Ölçüleri 205 mm x 150 mm ebadında, kahverengi deri kaplı, cönk şeklinde olan *Mecmua*'nın muhtevası, makamlara göre tasnif edilmiş eserlerin güfteleridir.

Bölümleri:

a) Manzume-i Fihrist-i Sâmî[2] Efendi
b) Makamlara göre ayrılmış bölümler
c) Her makamın altında büyük formdan küçüğe doğru sıralanmış eserlerin güfteleri
d) Usûller
e) Makamlar hakkında bilgiler

Üç yüz doksan dokuz varak olan eserde seksen varak boştur. Son sayfada Hekimbaşı Abdülaziz Efendi'nin mührü ve *Mecmua*'nın kendisi tarafından yazılmış olduğunun kaydı vardır.[3] *Mecmua*'nın iç kapağının ön yüzünde "Efendim Sultanım Şahım benim inayetlü, mürüvetlü, Efendim Sultanım Hazretleri vakt-i şerifiniz aziz olsun Huda'ya emanet olasınız." ifadesi bulunmaktadır. Aynı sayfada "Kütüphane-i Osmanî" mührü vardır. *Mecmua*'nın birinci sayfasında

---

[1] İÜ TY. nr. 3866.

[2] Sâmî Efendi (ö. 1734) Arpaeminî Osman Efendi'nin oğludur. Babasının görevinden dolayı Arpaeminî-zâde ismiyle tanınmıştır. Şairin asıl ismi Mustafa olup şiirlerinde Sâmî mahlasını kullanmıştır. Devrinde hattatlığıyla ün kazanmıştır. Birçok şiirinde musiki terimlerine yer vermesi, musiki makamları hakkında bir de mesnevî yazması, bu sanat dalıyla ilgilendiğini ve bu konuda bilgi sahibi olduğunu gösterir. Şiirlerinde sıkça kullandığı tasavvufî özellikler, hatta musiki makamlarından söz ettiği mesnevîde tasavvufla musikiyi birleştirerek anlatması onun mevlevîliğe intisab ettiği yolunda Müstakîm-zâde'nin verdiği bilgiyi güçlendirir. *Güfte Mecmuası*'nın makam fihristi şairin bu konuyla ilgili yazdığı mesnevîsinden alınmıştır. Fatma Sabiha Kutlar, *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî Dîvân*, Ankara, Ekim 2004, s. 13-15, 18, 419-426.

[3] Rik'a hattı ile "Hekimbaşı Abdülaziz Efendi'nin kendi yazısıyla ve kendisine aid" ibaresi vardır.

Edip nazar bu cönge adını dedi Ârif
Mecmûatü'l-letâif sandukatü'l-maârif

beyti yer alır. İkinci sayfanın başlık tezhibinin bulunduğu yere kırmızı mürekkeple: "Manzûme-i Fihrist-i Sâmî Efendi" yazılmıştır. Mesnevî tarzında tertip edilmiş olan makamlar fihristi Râst makamıyla başlar, Evic makamında biter.[4] Elli dokuz makamın adının geçtiği fihristte her makam ayrı beyitte anlatılmış ve makamların adları da kırmızı mürekkeple belirtilmiştir.

Makamlara göre yapılan tasnifte ise her makamın ayrıldığı bölümün başında o makamın adının geçtiği beyit bulunmaktadır.

Makamlar da kendi içlerinde kâr, rubaiyat, şarkıyyât ve semâîyat gibi büyükten küçüğe doğru formlara ayrılmıştır. Ancak her makamda bu sıralama uygulanmamıştır. Bazı makamlarda kâr formunun, bazılarında ise diğer formların güftesi verilmemiştir. Bazı makamlarda ise kâr formundan sonra başlıksız olarak nakış veya beste güfteleri kaydedilmiştir. *Mecmua'*da XV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar çeşitli bestekârlar tarafından bestelenen toplam 2738 eserin güftesi vardır.

Biz de bu çalışma sadece Mecmua'nın şarkıyyât bölümünü ele alarak her makamda güftesi verilmiş olan şarkıları değerlendirdik. *Mecmua'*da bulunan elli dokuz makamın on dokuzunda şarkı güftesi yoktur.[5] Kırk makamda verilen şarkı güftelerinin toplam sayısı ise dört yüz yirmi altıdır.

Makamlara göre şarkı adedine bakarsak, her makamda farklı sayıda şarkı olduğunu görürüz. Yaptığımız tasnife göre en fazla şarkının bestelendiği makam Hüseynî (52) ve Bayatî'dir (52). Her iki makamda bestelenen şarkı miktarı eşittir.[6]

Hâfız Post Mecmuası'nda ise güftesi verilen toplam dokuz yüz yetmiş beş eserin yüz kırk biri Hüseynî makamında bestelenmiştir. Hüseynî'den sonra altmış dokuz eserle sabâ makamı gelir. Ali Ufkî'nin *Mecmua*sı'nda ise en zengin fasıl hüseynî ile başlar. Kemal İlerici de hüseynî dizisini Türk musikisinin ana dizisi olarak saymıştır.[7] *Atrabü'l-Âsâr*'da Es'ad Efendi'nin verdiği yüz altmış beş güfte

[4] Bkz. Ekler.

[5] Zavil, selmek, nevâ, sünbüle, çârgâh, dügâh, rekb, müberka', gülizar, zemzem, büzürg, araban, zirgüle, uzzâl, zirefkend, muhayyer sünbüle, sultan-ı ırâk, karcigar ve müstear makamlarında şarkı güftesi verilmemiştir.

[6] Daha sonra acem (32), baba tâhir (29), bûselik aşîrân (26), sabâ (20), uşşak (17), arazbar (19), segâh (15), evic (15), nühüft (14), mâhûr (13), acem-aşîrân (12), ırâk (11), isfahân (10), nevâ (8), kürdî (8), muhayyer (8), râst (5), nikrîz (5), nişâbur (5), şehnaz (5), pencgâh (4), horasan (4), bestenigâr (4), hüzzam (4), bûselik (3), hisâr (3), hicâz (3), gerdâniyye (3), muhalif (3), râhatü'l-ervâh (3), hümâyun (2), nihâvend (2), muhayyer-bûselik (2), rehâvi (1), hûzi (1), nevrûz-acem (1), mâye (1).

[7] Bülent Aksoy, *Geçmişin Musiki Mirasına Bakışlar,* Pan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 44.

[2a]

MANZÛME-İ FİHRİST-İ SÂMÎ EFENDİ

Kavl-i evvel **Râst'**da olup makām
Her murabba' olur onunla be-nâm

İbtidâ **Râst** ile buldu nizâm
Elif-i evvel-i tertîb-i makām 6

Sânîya oldu **Rehâvi** hâvî
Feyz te'sîri be-kavl-i râvî 15

Pencgâh ile édip istînâs
Zevk-i bî-gāye bulur penç-havâs 24

Semt-i **Nîkrîz**'e édip vaz'-ı kadem
Ne girîz eyledi üstâd-ı kalem..... 31

Edecek azm-i reh-i **Nîşâbûr**
Oldu şeh-râh nagam-ı nakş-ı sütûr 36

İsfahân olsa murabba' beste
Çârbâğ içre olur güldeste 42

Eyler ısgā-yı sadâ-yı **Zâvîl**
Hüzn ü endûhı gönülden zâil..... 48

[2b]

Nağme-i **Selmek** ile subh u mesâ
Silmek ister dili mir'ât-âsâ 50

Zühre eyler nakarât-ı **Mâhûr**
Kızdırır deffini mâhın tef-i hûr..... 52

Kavl-i sânîde nevâdır cân-fezâ
Hep nevâdır nakş ü kâr-ı bestehâ

Olur âvâz-ı **Nevâ** rûha gıdâ
Dinlese âşık-ı bî-berg ü nevâ..... 64

Olur ey zâhid-i bî-tâb u mezâk
Mûsîkīden mütelezziz **Uşşâk**..... 76

Pür-safâ etdi makām-ı **Hûzî**
Havza-i kalb-i gumûm-endûzı..... 90

Nagamât étse **Hümâyûn'**da karâr
Görünür bâl-i hümâ mûsîkār 92

Éder oldukça dü-beyt âvâze
Köhne ebyâtı **Bayâtî** tâze 95

Édemez aşkı **Nühüft** çün dil-i zâr
Ney gibi nâlesi eyler izhâr..... 116

Étme dil-dâde sen **Nevâ'**yı niyâz
Çıkmasın **Sünbüle'**ye çak âvâz 124

Oldu **Nevrûz-ı Acem** hoşca sadâ
Dinleyenin rûhuna olur gıdâ..... 126

Bezmgâh içre mey-i savt-ı **Acem**
Ke's-i tanbûru eder sâgar-ı Cem..... 129

[6a]

DER MAKĀM-I RÂST

İbtidâ **Râst** ile buldu nizâm
Elif-i evvel-i tertîb-i makām

[11a]

ŞARKIYYÂT

Beste : Nazîm
Usûl : Devr-i Revân

Ne serv eyler benim gönlüm ne gül eyler ne hod sünbül
Meger ol kāmet-i bâlâ vü ol ruhsâr ol kâkül
Açılsa bâğ-ı sînem zârılık eyler gönül murgı
Benim servim gül āçıldıkça eylermiş figān bülbül

Bahâristân-ı hüsnün gonçeye ta'lîm eder her şeb
Gülüm sanma gülistânda kolāyına öter bülbül
Bilip âşıklığın ta'zîm edip kaddin dü-tâ eyler
Gelip nâgeh nihâl-i gülşene konsa eger bülbül

Tenim üzre gören hâr-ı müjenle çeşm-i pür-hûnum
Sanır kim bir nihâl üzre açılmış īki rengin gül
Hicâbımdan demezdim sâkīyâ derd-i dili hergiz
Sürâhî bezm-i meyde deymeseydi Nûrî'yâ gülgül

Usûl : Devr-i Revân

Gönlüm alınca durmadın hâlî
Sen de mi öğrendin fitne vü ālı
Ol şeh-i hüsnün oldum abdâlı
Cânımın cânı âh ömrümün vārı

Kandesin ey dil kandesin kande
Aradım gönlüm bulmadım sende
Âhir-i kâr saldın beni bu derde
Cânımın cânı âh ömrümün vārı

Beste : Na'li
Usûl : Düyek

Dil ki şâhenşehi muhabbetdir
Bilmedin kadrin etdin âzürde
Rind kâr-âgeh-i muhabbetdir
Bilmedin kadrin etdin âzürde

Dil-i zâra tegāfül eylersin
Nice gûne tecâhül eylersin
Vaslın umsa te'allül eylersin
Bilmedin kadrin etdin âzürde

Beste : Koca Osman
Usûl : Evfer

Yeter cevr eyledin ben nâ-tüvâna
Amân ey çarh-ı zâlim dâd elinden
Murâdım üzre devr etmez zamâne
Amân ey çarh-ı zâlim dâd elinden

Güzelsin hüsnüne gel olma mağrûr
Beni mahzûn edip agyârı mesrûr
Beni yârimden edip âkıbet dûr
Amân ey çarh-ı zâlim dâd elinden

Usûl : Devr-i Hindi

Firâkıñla helâk oldum bana rahm eyle sultânım
Gamınla sîne-çâk oldum bana rahm eyle sultânım

Gönül kim sānā âşıkdır reh-i aşkında sâdıkdır
Ne ihsân olsa lâyıkdır bana rahm eyle sultânım

Seni gāyet sevip cânım görüp ey meh-i tâbânım
Erişdi çarha efgānım bana rahm eyle sultânım

Dil-i mahzûna lütfeyle benim gonçe-femim söyle
Nedendir bu gazab böyle bana rahm eyle sultânım

Zahîrî âşık-ı şeydâ eder feryâd ü vâveylâ
Gamınla andelîb-âsâ terahhum eyle sultânım

[15a]

DER MAKĀM-I REHÂVÎ

Sânîyâ oldu **Rehâvî** hâvî
Feyz-i te'sîri be-kavl-i râvî

[19a]

ŞARKIYYÂT

Beste : Hâfız
Usûl : Devr-i Revân

Nigâh-ı şûhunun meftûnu kıldı
Alıp gönlüm o câdû-yı füsûnger
Hilâl ebrûsunun mecnûnu kıldı
Alıp gönlüm o câdû-yı füsûnger

Gam-ı aşkınla oldum mest ü medhûş
Edersem n'ola deryâlar gibi cûş
Kıyıp hicrân-ıla etdin ferâmûş
Alıp aklım o câdû-yı füsûnger

[24a]

DER MAKĀM-I PENCGÂH

Pencgâh ile edip istînâs
Zevk-i bî-gāye bulur penç havâs

[27a]

ŞARKIYYÂT

Beste : Hâfız
Usûl : Düyek

Şecer-i tûr pây-mâlindir / salın ey nahl-ı bâğ-ı işve salın
Sedre hemsâye-i nihâlindir / salın ey nahl-ı bâğ-ı işve salın

Olsun ey gülbün-i riyâd-ı hüner / cilvegâhın nümûne-i mahşer
Koparıp her taraf kıyâmetler / salın ey nahl-ı bâğ-ı işve salın

Mihrin etsin cihânı garka-i nûr / tâb-ı hüsnüñ sipihr-i mahşeri şûr
Çeşm-i bed ola tal'atından dur / salın ey nahl-ı bâğ-ı işve salın

Sanadır meyli cân-ı müştâkın / sanadır intizârı uşşâkın
Temelin hâke saldı nüh tâkın / salın ey nahl-ı bâğ-ı işve salın

Usûl : Devr-i Revân

Ol perî zîr-i arak-çîninde kâkül gösterir
Bâğ-ı vaslinden bir iki deste sünbül gösterir

Âşnâ-yı aşkına bana yine sûret arz edip
Reh-güzârından geçip nâz ü tegāfül gösterir

Fâriğ olmaz çünki dilber neylesin üftâdeler
Iztırârî ta'n-ı agyâra tahammül gösterir

Dâğlarla sînesin âşık ser-â-pâ zeyn edip
Dilber-i şûhuna ki lâle vü geh gül gösterir

Arz eder durmaz leb-i la'lini fart-i nâzdan
Şermî'yâ ol serhoş-ı işve bana mül gösterir

Usûl : Devr-i Revân

Nazar kılmazsan ednâya eger ey kāmet-i şimşâd
Reh-i aşkında hâk olmam mukarrer herçi bâdâ-bâd

Tekâpû-yı muhabbetde esîr-i derdmendindir
Gönül Leylâ içün Mecnûn olur Şîrîn [içün] Ferhad

Edersin nâ-sezâlarla nihânî ayş u işretler
Gamınla künc-i mihnetde revâ mı ben kalım nâ-şâd

Akıl hayretde sergerdâna gönül nakş-ı hayâlinde
Geçip devrinde devrânım bu resme ey şeh-i bî-dâd

Ömer bîmârına etmiş meger çeşm-i pür-efsûnun
Ne cevr ü nâza sabr eyler ne hod olmak diler âzâd

Usûl : Devr-i Revân

Salma nazlım beni gurbet éline
Elâ gözlüm sensiz kande gideyim
Gark [olup] batarım çeşmim seline
Elâ gözlüm sensiz kande gideyim

Sabr olunmaz firâkınla ağlanır
Âteş-i hasretle ciger dağlanır
Sensiz kande gitsem yolum bağlanır
Elâ gözlüm sensiz kande gideyim

Lütf edip çeşmimden benim sil nemi
Bize agyâr sözü verir elemi
Geşt [ü] güzâr eylesem hep âlemi
Elâ gözlüm sensiz kande gideyim

[31a]

DER MAKĀM-I NÎKRÎZ

Semt-i **Nîkrîz**'e édip vaz'-ı kadem
Ne girîz eyledi üstâd-ı kalem

[33a]

ŞARKIYYÂT

Beste : Hâfız
Usûl : Devr-i Revân

Gel güzelim gülistâne güle gel
Geşt edelim gülistânı bile gel
Hicr ile öldürme beni güle gel
Gel efendim güle gel sünbüle gel

Her sabâhın gülistâne varasın
Deste deste güllerini deresin
Bülbüllerin feryâdını göresin
Gel efendim güle gel sünbüle gel

Nâz ile mestâne çeşmin süzesin
Seng-i hasretiyle bağrım ezesin
Beni tenhâ koyup kande gidesin
Gel efendim güle gel sünbüle gel güle gel

Beste : Derviş Ali
Usûl : Devr-i Revân

Éder bin murg-ı dil bir ânda nahcîr
Ol ebrû-yı mukavvesden çıkan tîr
Dil-i âlem nice dîvâne olmaz
Olunca zülf-i pîç-â-pîç zencîr

Doyulmaz ni'met-i hˇân-ı visâle
Ne had olsa samât-ı lütfa dil-sîr
Füruğ-ı mihr-i rûy-ı enverindir
Éden ser-tâ-be-pâ dünyâyı tenvîr

Sezâ Behzâd éderse levh-i hüsnün
Hemîşe levha-i i'câza tasvîr
Hudâ sad izz-ile âlemde her dem
O tıfl-ı mihr-i hüsnü eylesin pîr

Usûl : Devr-i Revân

Dökmede her bir demde kan
Hûnî gözünden el-amân
Ey fitne-i âhir zamân
Hûnî gözünden el-amân

Bin mekr ü efsûn eyledin
Bağrımı pür-hûn eyledin
Hâlim diger-gûn eyledin
Hûnî gözünden el-amân

Çeşmiñ şehâ mestânedir
Meyliñ anınçün kanadır
Kasdiñ dem-â-dem cânadır
Hûnî gözünden el-amân

Ey şeh-i hüsn ü behâ
Hâlin desin Râsih sana
Gamzen çeker hançer bana
Hûnî gözünden el-amân